

Прва жена, о којој говори само Георгије Пахимер, коју је краљ „замрзео без икаквог разумног разлога“ и оставио, била је српска властелинка по имену Јелена. Брак са женом из домаће властеоске породице која није била кћи неког страног владара, који је иначе био неуобичајен за краљевића, након што му је измакла рука царске кћери, омогућиле су по свој прилици тадашње околности. Његов старији брат и очев наследник, млади краљ Стефан, био је још од 1270/1271. ожењен Каталином, кћерком угарског краља Стефана V (1270–1272), и сасвим је могуће да је са њом већ имао и сина Владислава, свог будућег наследника. У таквим околностима је деловало да је млађи син краља Стефана Уроша I веома далеко од краљевског престола и могућности да једног дана постане краљ, те није било препреке да се ожени обичном властелинком уместо страном принцемом. Тај брак је био склопљен нешто пре 1275, када је у њему рођен потоњи краљ Стефан Урош III.⁵

Догађаји с почетка 1282. године, међутим, из корена су променили околности. После несреће под Јелечем, краљ Стефан (1276–1282), поставши неспособан да врши власт, а имајући малог и недораслог сина, био је принуђен да препусти краљевски престо свом млађем брату.⁶ Тако је стицајем околности, које неколико година раније нико није могао да предвиди, Стефан Урош II (1282–1321) постао српски краљ, а његова супруга Јелена српска краљица. На портрету

у манастиру Ђурђеви Ступови из 1282. Јелена је приказана уз свог мужа као српска краљица, а управо захваљујући натпису уз њен лик и знамо њено име.⁷ Ипак, са променом статуса њеног мужа и њен положај уз њега се из корена променио. С обзиром на то да је потицала из реда краљевих поданика, она није имала довољно висок ранг за положај краљице и та чињеница ју је тог положаја коштала. Управо из тог разлога краљ је био принуђен да се од ње разведе и потражи нову краљицу међу принцезама из страних владајућих породица. С обзиром на то да је византијској средини схватање да краљ остави своју закониту жену зато што није била краљевског порекла како би се оженио другом која то јесте било страно, а да је развод брака био могућ само под јасно одређеним околностима, византијској страни је одиста могло изгледати као да је краљ своју прву жену „замрзео без икаквог разумног разлога“, како је то представио Георгије Пахимер. Она је наставила да живи у Србији и умрла је тек око 1298, што је цару Андронику II Палеологу и његовим сарадницима послужило као оправдање да њеног некадашњег мужа сматрају у том тренутку слободним за нови брак.⁸

Георгије Пахимер и Нићифор Григора се слажу у томе да је свој први „краљевски“ брак Стефан Урош II склопио са по имену непознатом кћерком господара Тесалије, севастократора Јована Анђела (1268–1289). Тај брак је у великој мери био условљен политичким изазовима којима је прва година владавине Стефана Уроша II обиловала. У току својих дугогодишњих припрема да освоји Цариград и Романију и васпостави латинско Цариградско царство, које је 1261.

⁵ Љ. Максимовић, *Да ли је Симонида Палеологина била њена сурјуа краља Милушина*, исти, *Византијски свеи и Срби*, ур. Т. Живковић, Београд 2008, 343–349; П. Коматина, *О првом браку краља Милушина*, ЗРВИ 57 (2020) 45–59, 45–53. О години рођења Стефана Дечанског, *Gregoras, I*, 456; С. Пириватрић, *Податак Нићифора Григоре о хронологији брака Стефана Дечанског и Марије Палеолог*, ур. С. Рудић, *Споменица академика Симе Ђирковића*, Београд 2011, 337–346, 343.

⁶ *ИСН, I*, 437–438 (Љ. Максимовић).

⁷ С. Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Скопље 1934, 27–29. Уп. и Б. Тодић, *Српско сликарство у доба краља Милушина*, Београд 1998, 33–36.

⁸ П. Коматина, *О првом браку*, 45–53.

срушио Михаило VIII Палеолог, сицилијански краљ Карло I Анжујски (1266–1285) окупио је многе савезнике, а на своју страну је привукао балканске противнике Палеолога – Србију, Бугарску и Тесалију. Иако су Карлови планови изненада били осујећени генијалном дипломатском вештином ромејског цара, како је то окарактерисао Георгије Острогорски, која је стајала иза устанка на Сицилији против анжујског краља и његових француских следбеника, познатог као „Сицилијанско вечерње“ 31.

марта 1282, и арагонског освајања острва,⁹ његови балкански савезници су без обзира то отпочели борбе против Царства за свој рачун. У јесен 1282. српска војска је упала у северну Македонију и освојила Полог, Скопље, Овче Поље, Злетово, Пјанец. У исто време је царске поседе у Македонији напао и господар Тесалије, севастократор Јован. Цар Михаило VIII је за борбу

⁹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 435.

27.
Краљ Драгутин, краљица
Катарина и њихов син
Владислав; Ђурђеви Ступови,
Драгутинов параклис